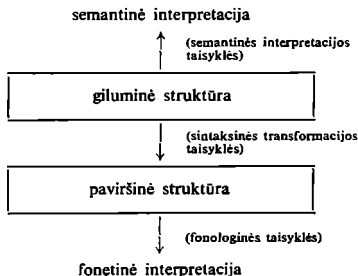

APŽVALGA

SINTAKSINĖ SEMANTIKA, JOS NAGRINĖJIMO METODAI
IR ŽODŽIŲ JUNGINIŲ SEMANTIKOS PROBLEMAS

1. **Sintaksės ir semantikos ryšys.** Ilgą laiką lingvistikoje nebuvo aiškaus supratimo apie sintaksinių vienetų semantiką, kuri galėtų būti atskiras tyrinėjimo objektas nepriklausomai nuo kalbinės raiškos, t. y. nuo sintaksinės struktūros. Sintaksės ir semantikos santykių problema iškilo transformacinėje gramatikoje.

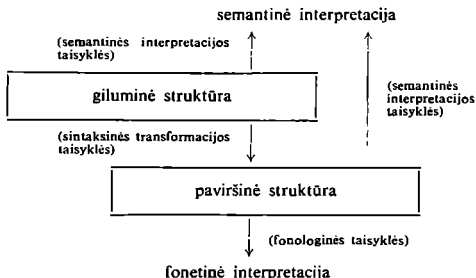
1.1. Pirmajame transformacinės gramatikos modelyje, išdėstyame 1957 m. N. Chomsky knygoje „Sintaksinės struktūros“ [Chomsky, 1957], semantika faktiškai buvo ignoruojama. N. Chomsky siūlė kalbos modelį, kurio pamatas yra giluminės sintaksės struktūros, iš kurių pagal sintaksines transformacijos taisykles visiškai nepriklausomai nuo semantikos išvedamos paviršinės struktūros, t. y. struktūros, egzistuojančios ar galinčios egzistuoti realioje žmonių kalboje. Tačiau nuo 1963 m. pasirodžius svarbiam Dž. Kaco ir Dž. Fodoro straipsniui „Semantinės teorijos struktūra“ [Katz, Fodor, 1963], transformacinė gramatika ėmė vis daugiau skirti dėmesio semantikai. Nors klasikinėje N. Chomsky teorijoje, išdėstytoje 1965 m. knygoje „Sintaksinės teorijos aspektai“ [Chomsky, 1965], sintaksei ir toliau buvo priskiriamas pirmaujantis vaidmuo, tačiau kalbos modelyje čia atsirado svarbus semantinės interpretacijos komponentas: pagal tam tikras semantinės interpretacijos taisykles (angl. projection rules) iš giluminių sintaksinių struktūrų buvo išvedama sakinio semantika. 1965-ųjų metų transformacinės gramatikos modelį galima pavaizduoti šitokia diagrama (pagal Dž. Lyčą, žr. [Leech, 1974, p. 328]):

Iš diagramos matyti, kad sintaksė šiame kalbos modelyje laikoma išeities tašku, iš kurio išvedami ir garsai, ir reikšmės. Tačiau tarp fonetinės interpretacijos ir semantinės interpretacijos yra tas skirtumas, kad fonetinė interpretacija išvedama tiesiogiai iš paviršinių struktūrų, o semantinė – tiesiogiai iš giluminių struktūrų. Tai reiškia, kad išvedant paviršines struktūras pagal sintaksines

transformacijos taisyklės, nė kiek nekeičiama giluminių struktūrų semantika. Vadinasi, visi sakiniai, kurie turi tą pačią giluminę struktūrą, turi ir tą pačią reikšmę.

1.2. Vėliau [Chomsky, 1970; Jackendoff, 1968, 1972] atkreiptas dėmesys į tai, kad tam tikros reikšmės (neigimas, aktualiosios sakinio skaidos reikšmės, kvantorinės reikšmės) yra labiau susijusios su paviršinėmis struktūromis negu su giluminėmis. Todėl buvo pasiūlyta šiek tiek pakeisti kalbos modelį ir pripažinti, kad semantinės interpretacijos taisyklės taikytinos ne tik giluminėms, bet ir paviršinėms struktūroms (galbūt netgi tarpinėms sintaksinės derivacijos stadijomis). Dar kartą pertvarkytą transformacinės gramatikos modelį Dž. Lyčas vaizduoja šitaip:

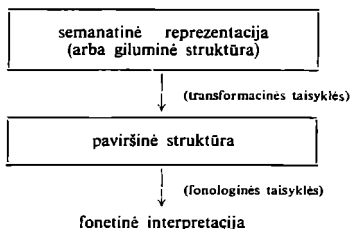

Šitaip pertvarkius kalbos modelį, jau nebetvirtinama, kad visi tos pačios giluminės struktūros sakiniai būtinai turi tą pačią reikšmę. Teorija, kuri priima tokį semantikos vaidmenį ir jos ryšį su sintakse, tapo žinoma interpretacinės semantikos vardu.

1.3. Septintojo dešimtmečio pabaigoje pradėjo reikštis nusivylimas sintaksinėmis generatyvinėmis kalbos struktūros teorijomis. Ėmė rasti nuomonių, kad transformacinės gramatikos teikiamas kalbos modelis negalys paaiškinti kalbos kaip bendravimo priemonės mechanizmo: norint suvokti, kokių būdu kalba tampanti bendravimo priemone, reikią nustatyti, kokių būdu pereinama nuo reikšmės prie garso ir atvirkščiai. Išėities taškas turįs būti ne sintaksė ir giluminės sintaksės struktūros, o semantika. Pačią kalbą imta apibrėžti kaip „sudėtingą sistemą, atliekančią tarpininko vaidmenį tarp reikšmės ir garso pasaulio“ [Чейф, 1975, c. 15]. Atitinkamai lingvistikos uždavinys esąs paaiškinti, kokių būdu kalba atliekanti tokio tarpininko vaidmenį. Atsirado nauja lingvistikos kryptis – generatyvinė semantika. Pradžią jai davė Dž. Lakovo, Dž. Roso [Lakoff, Ross, 1967], Dž. Makolio [McCawley, 1968] darbai. Generatyvinės semantikos teikiamas kalbos modelis paveldėjo iš transformacinės gramatikos generatyvinį principą ta prasme, kad taip pat stengiasi paaiškinti, kaip iš paprastų elementų gimsta sudėtingos kalbos paviršinės struktūros. Tačiau išėities tašku generatyvinė semantika laiko ne sintaksę, o semantiką. „Nėra ir negali būti kitokių giluminių struktūrų kaip semantinės“, – kategoriškai savo poziciją nusako V. Čeifas [Чейф, 1975, c. 21].

Vadinasi, ir interpretacinė, ir generatyvinė semantika atsirado iš transformacinės gramatikos. Šios teorijos skiriasi ne analizės metodais, bet sintaksės ir semantikos santykiu supratimu. Interpretacinė semantika tvirtina, kad generatyvinę galią turinti sintaksė, todėl semantinė sakinio struktūra

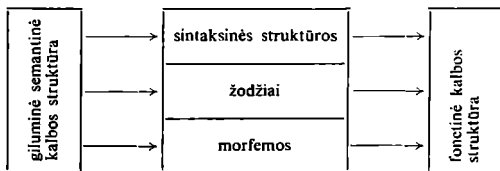
priklausanti nuo jo sintaksinės struktūros. Generatyvinės semantikos pozicijos yra priešingos: generatyvinę galią turinti semantinė sakinio struktūra, – ji ir lemianti sakinio sintaksinę struktūrą. Generatyvinės semantikos siūlomą kalbos modelį galima vaizduoti šitaip:

Šis modelis atrodo paprastesnis, tačiau nereikia pamiršti, kad jame žymiai sudėtingesnis transformacinis komponentas.

1.4. V. Čeifas kalbos modelį vaizduoja H formos schema. Kairiąją raidės kraštinę sudaro giluminė semantinė kalbos struktūra, dešiniąją – fonetinė kalbos struktūra. Jas jungia sudėtinga sistema kalbos ženklų, iš kurių susideda paviršinės struktūros. Kas yra giluminė semantinė kalbos struktūra? Tai yra loginis, arba konceptualinis, kalbos turinys, susidedantis iš universalių semantinių kategorijų, iš kurių atskiros kalbos formuoja savo sistemos kategorijas. Tačiau tai nėra koks semantinių kategorijų kratynys. Semantinės kategorijos sudaro sistemą, kuri, kaip ir kitos kalbos vienetų sistemos, remiasi priešpriešos ir hierarchijos principais. Todėl ir kalbama apie semantinę kalbos struktūrą. O kadangi konceptualinis kalbos turinys yra abstrakcija (jo negalima tiesiogiai stebėti) ir jis turi generatyvinę galią (iš jo gimsta sudėtingos paviršinės struktūros), todėl jį ir vadiname gilumine semantine struktūra. V. Čeifo nuomone, kalbos teorijos branduolį turi sudaryti kalbos semantinės struktūros teorija.

Kaip jau minėta, giluminę semantinę kalbos struktūrą ir fonetinę kalbos struktūrą jungia sudėtinga ženklų sistema, susidedanti iš keleto posistemų. Kalbos posistemiai yra susiję hierarchiniais ryšiais ta prasme, kad kiekvieno aukštesnio posistemo vienetai yra sudaryti iš žemesnio posistemo vienetų. Todėl tie posistemiai vadinami pakopomis, arba lygiais. Nesigilinant į tai, koku būdu pereinama nuo giluminės struktūros prie kalbos ženklų ir vėliau prie fonetinės jų simbolizacijos (plg. [Чейф, 1975, c. 71]) ir žymint tik pagrindines visuotinai pripažintas kalbos sistemos pakopas. tą kalbos modelį galima būtų pavaizduoti šitaip:

Schema rodo, kad visų pakopų vienetai išeities tašką turi giluminėje semantinėje struktūroje. vadinasi, visi jie turi tam tikrą konceptualinį turinį. Ilgą laiką buvo nagrinėjamas tik žodžių ir morfemų konceptualinis turinys, vadinamas denotatyvine reikšme. Generatyvinės semantikos kalbos modelis tvirtina, kad ne tik morfemos ir žodžiai, bet ir sintaksinės struktūros turi konceptualinį turinį.

Norint išsamiai išanalizuoti sakinį ar žodžių junginį, reikia aprašyti jo semantinę, sintaksinę ir fonetinę struktūras ir nustatyti, kokiū būdu viena struktūra yra išvedama iš kitos. Sintaksinė sakinio ar žodžių junginio struktūra šiuolaikinėje lingvistikoje dažnai vadinama paviršine struktūra. Šis terminas vartojamas kaip priešprieša terminui giluminė (semantinė) sakinio ar žodžių junginio struktūra.

1.5. Šitoks kalbos mechanizmo supratimas buvo labai reikšmingas sintaksinių struktūrų semantikos nagrinėjimui. Sakinio semantika, iki tol nagrinėta tik lingvistinės filosofijos rėmuose, septintojo dešimtmečio pradžioje tapo lingvistikos tyrinėjimo objektu. Tokiu būdu atsirado nauja lingvistikos šaka – sintaksinė semantika. Mūsų šalyje ji laikoma sintaksės dalimi. JAV ir vakarų Europos lingvistikoje sintaksinė semantika paprastai sudaro bendrosios semantikos dalį (žr. [Leech, 1974; Lyons, 1977; Kempson, 1977]). Čia siekiama sudaryti vieningą semantinę teoriją, kuri galėtų paaiškinti visus reikšmės aspektus ir apimtų tiek žodyno, tiek ir sintaksinių struktūrų semantiką. Svarbiausius sintaksinės semantikos tikslas – iš abstrakčių semantinių simbolių (elementų) sudaryti sintaksinius struktūrų semantinių reprezentacijas ir parodyti, kaip ji santykiauja su paviršinėmis struktūromis ir kaip jas generuoja.

Taigi, atsiradus generatyvinei semantikai, prasidėjo, N. Arutiunovos žodžiais tariant, „tikras sintaksinių struktūrų semantikos šturmas“ [Арutiуновa, 1976]. Sintaksinių struktūrų semantika nagrinėjama iš įvairiausių pozicijų, taikant įvairiausius metodus ir principus.

2. Sakinio semantikos nagrinėjimo metodai. Kaip minėta, sakinio semantikos klausimus pirmieji pradėjo kelti filosofai. Filosofijoje susidarė kelios sakinio semantikos tyrinėjimo kryptys, kurios vėliau turėjo įtakos lingvistiniams metodams.

2.1. Vienas iš populiariausių būdų, kuriuos šiuolaikinė lingvistika naudoja sakinio semantikai nagrinėti, yra predikatinė analizė, paremta predikatinės logikos sąvokomis, kurių svarbiausios yra propozicija, predikatas ir argumentas. Propozicija yra tai, kas yra pasakoma teigiamu sakiniu, kai tuo sakiniu kas nors teigiama. Kitais žodžiais tariant, propozicija yra konceptualinis, loginis sakinio turinys. Tarp sakinio kaip kalbos vieneto ir propozicijos galimi trejopi santykiai: skirtingi sakiniai gali reikšti tą pačią propoziciją; vienas sakinytis gali reikšti dvi skirtingas propozicijas; nė visi teigiami sakiniai reiškia propozicijas. Predikatinė analizė remiasi prielaida, kad loginiai ryšiai sakinio propozicijos viduje teisingai ir tiksliai atspindi loginius ryšius pačiame sakinyje ir juos teisingai sieja su faktų ir situacijų struktūra išoriniame pasaulyje. Vadinasi, predikatinė analizė sakinio semantiką sieja su realioju pasauliu referencijos ryšiais, panašiai kaip siejama su išoriniu pasauliu ir žodžio semantika. Taigi sakinio semantiką galima vaizduoti signifikacijos trikampiu, ir ji gali būti nusakoma, remiantis sakinio formos santykiu su referentu – tam tikra situacija realiajame pasaulyje, kuris atsispindi sąmonėje kaip apibendrinta propozicija:

Propozicija susideda iš dviejų rūšių elementų: predikatų ir argumentų. Argumentai yra propozicijos loginiai nariai, kurie žymi tam tikrus vienetus, ar individus, realiajame pasaulyje. Predikatas yra tam tikras požymis, kuris yra priskiriamas argumentui, arba tam tikras santykis tarp dviejų ar daugiau argumentų. Pavyzdžiui, propozicija Šis žmogus yra aukštas susideda iš vieno argumento – šis žmogus, kuriam priskiriamas požymis aukštas. Propozicijoje Knyga priklauso tėvui išskiriame du argumentus – knyga ir tėvas, tarp jų yra tam tikras santykis, žymimas predikatu priklauso.

Pagal savo argumentų skaičių predikatai būna vienanariai ir daugianariai, atitinkamai jie nulemia ir propozicijos struktūrą: propozicija, kurią sudaro vienanaris predikatas, turi vieną argumentą; propozicija, kurios sudėtį įeina dvinaris predikatas, turi du argumentus ir t. t.

Predikatas ir argumentas yra loginės sąvokos, kurios padeda giliau suvokti žodžių ir sakinių semantiką, nes kalboje vieni žodžiai žymi predikatus, ir tai yra predikatiniai žodžiai, kiti žymi argumentus, ir tai yra nepredikatiniai žodžiai. Konkrečiai šis skirtumas pasireiškia tuo, kad predikatiniai žodžiai žymi veiksmus, savybes, santykius, o nepredikatiniai žodžiai žymi daiktus. Taigi veiksmazodžiai, būdvardžiai, prielinksniai, kurie ne kurie daiktavardžiai yra predikatiniai žodžiai, o daiktinės reikšmės daiktavardžiai yra nepredikatiniai žodžiai.

Kaip predikatai nulemia propozicijos struktūrą, taip predikatiniai žodžiai nulemia sakinių ir žodžių junginių struktūrą. Vienanariams predikatams kalboje atliepia vienvalenčiai predikatiniai žodžiai su viena laisva vieta argumentui, pavyzdžiui, intranzityviniai veiksmazodžiai (*auksas blizga*), daugelis būdvardžių (*auksas geltonas*). Daugianariams predikatams atliepia predikatiniai žodžiai su dviem ar daugiau laisvų vietų argumentams, pavyzdžiui, dvalentis veiksmazodis *pamatyti* (*Jonas pamatė Petrą*), trivalentis veiksmazodis *duoti* (*Tėvas davė vaikui knygą*), dvalentis būdvardis *ištikimas* (*Jonas ištikimas Petriui*), trivalentis būdvardis *skolingas* (*Jonas skolingas Petriui pinigų*), dvalentis daiktavardis *įtaka* (*Jono įtaka Petriui*).

Nustačiusi sakinio predikatą ir jo argumentus, toliau predikatinė analizė nagrinėja semantinius predikato ir argumento santykius, ir argumentams suteikia pavadinimus pagal jų semantines funkcijas, tokius kaip *agentas*, *patientas*, *adresatas*, *objektas*, *lokatyvas* ir pan. Loginiai argumentai su nusakyta semantine funkcija vadinami aktantais. Taigi sakinio ir žodžių junginio semantinė struktūra, išanalizuota predikatinės analizės metodu, aprašoma predikato ir aktantų sąvokomis, kurie toliau analizuojami komponentinės analizės būdu.

Aprašytasis metodas taikomas paprastiems sakiniams, kurių konceptualinis turinys išreiškiamas paprastosiomis propozicijomis. Tačiau kuo sakinio semantinė struktūra sudėtingesnė, tuo sudėtingesni metodai reikalingi jos analizei. Pavyzdžiui, prapastųjų sakinių semantinis jungimas į sudėtinus sakinius nagrinėjamas, remiantis paprastųjų propozicijų loginiais jungimo būdais, kurių yra penki: neigimas, konjunkcija, dizjunkcija, implikacija, ekvivalentiškumas.

Daug sudėtingesni predikatinės logikos metodai ir sąvokos yra naudojami, analizuojant tokių sakinių semantiką, į kurių sudėtį įeina vadinamieji loginiai žodžiai: neiginiai, kvantoriniai žodžiai (*visi, kiekvienas, kas nors* ir t. t.), jungtukai (*jeigu, ar* ...) ir kai kurie kiti, pavyzdžiui, *tiesa* (lietuvių kalbos kvantorinių žodžių *visi, kiekvienas* analizę predikatinės logikos metodu žr. [Pilka, 1978]).

2.2. Sintaksinė semantika taip pat naudojasi metodais ir sąvokomis, atsiradusiais lingvistinės filosofijos šakoje, kuri sakinio semantiką nagrinėja komunikacijos akto požiūriu, t. y. remiantis tuo, kokį vaidmenį sakinyje atlieka komunikacijos akte. Yra žinoma, kad sakinyje gali aprašyti tam tikrą situaciją realiajame pasaulyje, nusakyti kalbėtojo požiūrį į tam tikrą faktą, pačiu sakiniu kalbėtojas gali atlikti tam tikrą veiksmą – duoti pažadą, prisiekti, atsiprašyti ir pan. Ši sakinio semantikos nagrinėjimo kryptis vadinama komunikacijos akto semantika (speech act semantics). Pradžią jai davė filosofas Dž. Ostino (Austin) darbai, kurio idėjas toliau plėtojo Dž. Sierlé (Searle), V. Alstonas, P. Strosonas (Strawson) ir kiti.

Kaip rodo trumpa sintaksinės semantikos metodų apžvalga, pagrindinis sintaksinės semantikos tyrinėjimo objektas yra sakinio semantika. Tai natūralu, nes sakinyje yra pagrindinis sintaksės vienetas. Tačiau žodžių junginys taip pat yra sintaksinis kalbos vienetas, todėl jo semantika taip pat turi būti sintaksinės semantikos tyrinėjimo objektas.

3. **Žodžių junginių semantikos nagrinėjimas predikatinės analizės metodu.** Iki pastarojo dešimtmečio žodžių junginiai, kaip ir kiti sintaksiniai vienetai, buvo nagrinėjami tik struktūriniu

aspektu: buvo sudarinėjamos įvairios struktūrinės žodžių junginių klasifikacijos, nagrinėjami sintaksiniai ryšiai tarp žodžių junginio komponentų ir jų reikšimo būdai. Semantinės problemos žodžių junginių sintaksėje apsiribojo tik sintaksinių ryšių reikšmės nagrinėjimu paviršinėse struktūrose. Šiuo metu galima tvirtinti, kad daugelis žodžių junginių sintaksinės struktūros klausimų yra jau neblogai išanalizuoti tiek teoriškai, tiek ir praktiškai, nagrinėjant atskirų indoeuropiečių kalbų žodžių junginius, jų tarpe ir lietuvių kalbos.

Giluminė semantinė žodžių junginių struktūra, t. y. jų konceptualinis turinys pradėtas nagrinėti visai seneniai. Todėl daugelis klausimų, susijusių su žodžių junginių semantine struktūra, yra dar nepakankamai išaiškinti. Išnagrinėti žodžių junginį semantiškai reiškia atsakyti į tokius klausimus: kas yra žodžių junginio semantika, kokie komponentai ją sudaro, kokie metodai ir sąvokos padeda atskleisti jos struktūrą, koks yra santykis tarp žodžių junginio semantinės struktūros ir jos sintaksinės sandaros.

Autorės nuomone, žodžių junginio semantikai atskleisti geriausiai tinka predikato ir argumento sąvokos. Tai ir bandoma parodyti kitoje šio straipsnio dalyje.

Žodžių junginio semantinė struktūra priklauso nuo to, kokie žodžiai – predikatiniai ar nepredikatiniai – įeina į jo sudėtį. Šiuo požiūriu galimi keli atvejai. Pirma, žodžių junginį gali sudaryti predikatinis žodis ir tiek nepredikatinį žodžių, kiek jų reikia pažymėti visiems duotojo predikato privalomiems argumentams. Pavyzdžiui, junginį *gražus vaikas* sudaro vienvalentis predikatinis žodis *gražus*, reiškiantis savybę, kuri yra priskiriama argumentui *vaikas*; junginį *tiesė AB lygiagrečiai tiesei CD* sudaro divalentis predikatinis žodis *lygiagrečiai* ir du lygiaverčiai argumentai *tiesė AB* ir *tiesė CD*. Tokiais atvejais žodžių junginys yra predikatinis posakis [Богданов, 1977], ir jo denotatas yra tam tikra situacija realiajame pasaulyje, kuri atsispindi sąmonėje loginių predikatinų struktūrų pavidalu.

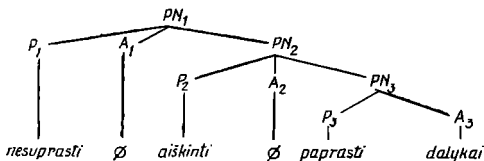
Antra, žodžių junginį gali sudaryti predikatinis žodis ir toks nepredikatinų žodžių skaičius, kurio nepakanka pažymėti visiems privalomiems predikato argumentams, t. y. žodžių junginyje yra išreikšti ne visi privalomi predikato argumentai. Pavyzdžiui, predikatinis žodis *panašus* yra divalentis, jis žymi santykį tarp dviejų argumentų, bet junginyje *panašus į tėvą* yra išreikštas tik vienas argumentas, antrasis nėra išreikštas nei eksplicitiškai, nei implicitiškai. Prielinksnio junginiai su daiktinės reikšmės daiktavardžiu, pavyzdžiui, *ant stalo*¹ yra sudaryti iš divalenčio predikato, – šiuo atveju prielinksnio *ant*, – ir vieno argumento – *stalas*; antrasis argumentas, kuris turėtų žymėti, kas yra ant stalo, – neišreikštas. Tokie žodžių junginiai taip pat yra predikatiniai posakiai, bet jų denotatas – tik tam tikros realiojo pasaulio situacijos fragmentas.

Trečia, jei kopuliatyvinius junginius laikysime žodžių junginiais [Бурлакова, 1975; Шишкова, 1971], tuomet reikės pripažinti, kad yra kopuliatyvinių žodžių junginių, kurie sudaryti vien iš predikatinų žodžių, pavyzdžiui, *rašyti ir skaityti*, ir taip pat yra kopuliatyvinių žodžių junginių, sudarytų vien iš nepredikatinų žodžių, pavyzdžiui, *plunksna ir pieštukas*. Pirmieji kopuliatyviniai junginiai – tai predikatiniai posakiai, kurių denotatas – tam tikros situacijos fragmentas, nes juose išreikštas tik santykis, o situacijos dalyviai neišreikšti. Antrojo tipo kopuliatyviniai junginiai – nepredikatiniai posakiai, jų denotatas ne situacija, o tam tikri realiojo pasaulio vienetai – daiktai.

Ketvirta, galimi tokie žodžių junginiai, kurių predikato argumentai išreikšti predikatiniais žodžiais arba posakiais. Pavyzdžiui, žodžių junginio *nesuprasti paprastų dalykų aiškinimo* pagrindinis predikatas yra *nesuprasti*, jo argumentas išreikštas predikatinio posakio *paprastų dalykų aiški-*

¹ Prielinksnio ir daiktavardžio junginiai taip pat gali būti laikomi žodžių junginiais [Бурлакова, 1975, p. 9–19].

nimo, kuris savo ruožtu susideda iš predikato *aiškinimo* ir argumento – predikatinio posakio *paprastų dalykų*, sudaryto vėl iš predikato *paprastus* ir argumento *dalykas*. Pažymėjus predikatą – *P*, argumentą – *A*, predikatinį posakį – *PN*, šio junginio loginę struktūrą galima pavaizduoti šitaip:

Santykis tarp pagrindinio predikato ir jo argumento, išreikšto predikatinium posakiu, panašus į santykius tarp pagrindinio ir šalutinio sakinio. Šalutinį predikatinį posakį galima pavadinti argumentiniu predikatinium posakiu, nes jis yra pagrindinio predikato argumentas. Transformacinėje gramatikoje pagrindinio predikato sudarytoji struktūra vadinama struktūra-matrica (matrix structure), predikatinės struktūros, kurios įeina į ją sudėtį, vadinamos įterptinėmis struktūromis (embedded structures).

Taigi, norint apibrėžti, kas yra žodžių junginio denotatas, reikia pirmiausia nustatyti, ar žodžių junginys yra predikatinis posakis, ar ne. Predikatinį žodžių junginių denotatas yra tam tikra realiojo pasaulio situacija arba jos fragmentas, kuris atsispindi sąmonėje loginių predikatinųjų struktūrų pavidalu. Nepredikatinį žodžių junginių denotatas yra šorinio pasaulio vienetai – daiktai.

Išnagrinėjus loginę žodžių junginio struktūrą, t. y. nustatčius jos predikatą ir argumentus, toliau analizuojami predikato ir argumentų semantiniai santykiai. Pagal argumentų semantinę funkciją predikato atžvilgiu, jiems suteikiami pavadinimai ir toliau jie laikomi aktantais. Taip nusakomas ne tik situacijos dalyvių skaičius, bet ir jų tarpusavio santykiai.

Tolesnis žodžių junginių semantikos analizės etapas – komponentinė predikato ir argumentų analizė. Jos tikslas – nustatyti semantinius predikato ir argumentų požymius, kurie reguliuoja jų jungimosi galimybes. Pavyzdžiui, žodžių junginys *ištikimas savo idealams žmogus* yra predikatinis posakis, jis žymi situaciją su dviem dalyviais – *žmogus* ir *jo idealai*. Predikatinis žodis *ištikimas* yra divalentis, kuris žymi santykius tarp dviejų situacijos dalyvių – *žmogaus* ir *jo idealų*. Šiuos santykius galima pavadinti subordinaciniais, nes žmogus savo veiksmus subordinauja pagal savo idealus. Taigi semantiniu požiūriu *idealai* yra dominuojantis aktantas. Komponentinės analizės būdu nustatome, kad būdvardžio *ištikimas* pirmasis aktantas turi turėti požymį *gyvas* (+anim).

Tolesnis sintaksinės semantikos uždavinys – parodyti, kaip semantinė žodžių junginio struktūra perteikiama kalbos gramatinėmis ir leksinėmis priemonėmis, ir atskleisti žodžių junginio konceptualinės ir paviršinės struktūros santykius. Šiems santykiams nusakyti vartojamas izomorfizmo terminas. Sakoma, kad žodžių junginio konceptualioji ir paviršinė struktūra yra izomorfiškos, kai visi žodžių junginio konceptualinės struktūros komponentai būna išreikšti paviršinėje struktūroje atskira kalbine forma ir kai paviršinės struktūros komponentų semantiniai bei sintaksiniai santykiai atitinka konceptualiosios struktūros komponentų semantinius santykius. Neizomorfiškos šios struktūros būna trimis atvejais.

1. Vienas kuris žodžių junginio žymimos situacijos narys nėra išreikštas atskira kalbine forma, tačiau informacija apie jį perteikiama implicitiškai. Pavyzdžiui, būdvardis *ištikimas* yra divalentis, jis žymi situaciją, kurioje dalyvauja du nariai, tačiau junginyje *ištikimas tarnas* tik vienas iš jų išreikštas paviršinėje struktūroje, – antrasis išreikštas implicitiškai, nes jis numanomas (numanoma *ištikimas tarnas ponui* | *šeimininkui*).

2. Žodžių junginyje gali būti informacijos požiūriu ir tuščių žodžių. Pavyzdžiui, junginiuose *lietus lyja, vaikai panašūs vienas į antrą* informacijos požiūriu žodžiai *lietus* ir *vienas į antrą* yra tušti žodžiai, nes jie kartoja informaciją, kuri jau perduota kitais junginio komponentais.

3. Semantiniai ir sintaksiniai komponentų santykiai paviršinėje žodžių junginio struktūroje skiriasi nuo semantinių komponentų santykių konceptualinėje žodžių junginio struktūroje. Pavyzdžiui, žodžių junginių *lygūs dydžiai A ir B*, *dydis A lygus dydžiui B*, *dydis B lygus dydžiui A* konceptualinis turinys vienodas: visi trys žymi tuos pačius santykius, kurie egzistuoja tarp dviejų narių – *dydžio A* ir *dydžio B*. Abiejų narių vaidmuo šioje situacijoje toks pat, nė vienas jų nėra dominuojantis. Tačiau paviršinėje struktūroje šie žodžių junginiai nevienodai atspindi santykius tarp *A* ir *B*: pirmuoju atveju *A* ir *B* pateikiami kaip lygiavertčiai situacijos nariai. Todėl galima sakyti, kad žodžių junginio *lygūs dydžiai A ir B* konceptualioji ir paviršinė struktūros yra izomorfiškos. Antruoju ir trečiuoju atveju vienas ar kitas narys pateikiamas kaip etalonas, pagal kurį charakterizuojamas antrasis, ir todėl šių junginių konceptualinės ir paviršinės struktūros nėra izomorfiškos.

Šie atvejai akivaizdžiai patvirtina teiginį, kad kalbos raiškos priemonės turi savo specifinį turinį, sąlygotą konceptualinio turinio, tačiau su juo nesutampa, t. y. konceptualinis kalbos turinys ir kalbos raiškos turinys nėra tapatūs dalykai (žr. [Бондарко, 1978]). Jų santykinis savarankiškumas ypač išryškėja, kai tas pats konceptualinis turinys turi kelias skirtingas kalbines išraiškas vienoje kalboje (kaip aukščiau duotasis pavyzdys) ar skirtingose kalbose.

Taigi sintaksinės semantikos metodai ir sąvokos gali ir turi būti taikomi taip pat ir žodžių junginių nagrinėjimui. Išdėstytis žodžių junginių semantikos supratimas labai praplečia ir pagilina žodžių junginių analizę ir atskleidžia tokius žodžių junginio struktūros ypatumus, kurie gali likti nepastebėti, nagrinėjant vien tik paviršinę žodžių junginių struktūrą.

Dalija Tekorienė

LITERATŪRA

- Alston, 1964 – Alston W. P. *Philosophy of Language*. – Prentice-Hall, 1964.
- Austin, 1962 – Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Clarendon Press, 1962.
- Chomsky, 1957 – Chomsky N. *Syntactic Structures*. – The Hague, 1957.
- Chomsky, 1965 – Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax*. – Cambridge, Mass., 1965.
- Chomsky, 1970 – Chomsky N. *Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation*. – In: *Studies in General and Oriental Linguistics* / Ed. R. Jakobson, S. Kawamoto. Tokyo, 1970.
- Jackendoff, 1968 – Jackendoff R. S. *Quantifiers in English*. – *Foundations of Language*, 1968, v. 4, p. 422–442.
- Jackendoff, 1972 – Jackendoff R. S. *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. – Cambridge, Mass., 1972.
- Katz, Fodor, 1963 – Katz J. J., Fodor J. A. *The Structure of a Semantic Theory*. – *Language*, 1963, v. 39, p. 170–210.
- Kempson, 1977 – Kempson R. M. *Semantic Theory*. – Cambridge University Press, 1977.
- Leech, 1974 – Leech G. *Semantics*. – Penguin Books, 1974.
- Lyons, 1977 – Lyons J. *Semantics*. – Cambridge University Press, 1977.
- McCawley, 1968 – McCawley J. D. *The Role of Semantics in a Grammar*. – In: *Universals in Language* / Ed. Bach, Emmon and R. T. Harms. New York, 1968.

Pilka, 1978 — Pilka A. Dėl žodžių *kiekvienas* ir *visi* loginės-semantinės analizės. — Mokslinės kalbos problemos, 1978, Nr. 7(10), p. 41–59.

Searle. 1968 — Searle J. *Speech Acts*. — Cambridge University Press, 1968.

Strawson, 1964 — Strawson P. F. *Intention and Convention in Speech Acts*. — *Philosophical Review*, 1964, v. 73, p. 439–460.

Арутюнова, 1976 — Арутюнова Н. Д. Предложение и смысл. — М., 1976.

Богданов, 1977 — Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения: Автореф. докт. дис. — Л., 1977.

Бондарко, 1978 — Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. — Л., 1978.

Бурлакова, 1975 — Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке. — Л., 1975.

Шишкова, 1971 — Шишкова Л. В. Именные синтаксические группы в современном немецком языке: Автореф. докт. дис. — Л., 1971.

Чейф, 1975 — Чейф У. Д. Значение и структура языка. — М., 1975.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas

Anglų filologijos katedra

Įteikta

1980 m. gruodžio 25 d.